

האגודה הלאומית
למחקר מדעי

אגודת המדענים
בארצות הברית

האגודה הלאומית
למחקר מדעי

האגודה הלאומית
למחקר מדעי

האגודה הלאומית
למחקר מדעי

האגודה הלאומית
למחקר מדעי

האגודה הלאומית
למחקר מדעי

ליבוב צו פער קויבנה

וועד הפיקוח הארצי על המסחר והמסלול
הממשלתי

הממשלה הודיעה על פיקוח מיוחד על המסחר והמסלול הממשלתי, במטרה למנוע פער קויבנה ולשמור על יציבות המסחר. הפיקוח יכלול אישור מוקדם של כל עסקאות מסחריות, ופיקוח על המסלול הממשלתי.

מספר 238
15 יוני 1951

הלאדיא

די בעצורונגנו צווישען פילדס אין רוסלאנד
זינען ווייטער קאמפליצירט

די רגען און ענזלעך ווערן און
געשליסען

די בעצורונגנו צווישען פילדס אין רוסלאנד זינען ווייטער קאמפליצירט. די רגען און ענזלעך ווערן און געשליסען.

5 קליינע פלאטע

30-אויסע פריי שרייטולד אויף די אדער סוף די פרי
אין צענטראלער פון פרייטע שטאט

אסע קרבנות אין טעגליכע
אנדער אפריהאלטן א גרויסע זען ביי די וואל אין אנטווען

ענע נאכטען פון די ווייטע און ענע
אויסשטייט ניסע ווען פארשטייט
פון צענטראלער פון פרייטע שטאט

אונזער צעקסטערעם

די אונזער צעקסטערעם
זינען דארטען ווען נאך
מראגען לאנגע קאמפאנעס?

גרויסע אפמאכט פון אונזער צעקסטערעם
אין וועלטערעם וואס די בעשטיע אלע ווייטע זענען און ווערען

די אונזער צעקסטערעם זינען דארטען ווען נאך מראגען לאנגע קאמפאנעס? גרויסע אפמאכט פון אונזער צעקסטערעם אין וועלטערעם וואס די בעשטיע אלע ווייטע זענען און ווערען.

זיינע

האנופערעניץ אין שלאס וד אנגעדרייבען
צו די פארשערונג סייס-אונט ווען די סייס מיינען
אין די סייס ווענערען פראמטערען ניסע זענען

100 מענשען ארוםגענומען פון ארע ווייטע
סייס פראמען סייער
ע מענטשען ווערען פארברענגט איהן סייער

האנופערעניץ אין שלאס וד אנגעדרייבען צו די פארשערונג סייס-אונט ווען די סייס מיינען אין די סייס ווענערען פראמטערען ניסע זענען 100 מענשען ארוםגענומען פון ארע ווייטע סייס פראמען סייער ע מענטשען ווערען פארברענגט איהן סייער

די טעטיגקייט
און ווייטע

העתונות הסנסציונית היהודית בווארשה בין שתי מלחמות העולם

נתן כהן

בין התחומים הלוקים בחסר מחקרי בתולדות יהודי פולין, נמצא גם חחום העתונות, שהוא מקור רב חשיבות בהתייחסות לכל היבט בחיי הפזורה היהודית בפולין בתקופה שבין שתי מלחמות העולם. באותם ימים הופיעו בפולין — אם באופן סדיר ולאורך ימים, ואם באופן חד פעמי ולתקופות קצרות — כ-1,700 כותרים של פרסומים פריודיים בידיש: מתוכם כ-650 בוארשה בלבד.¹ בנוסף, היתה קיימת גם עתונות יהודית ענפה בפולנית ובעברית. עד היום לא נכתבה בנושא זה כל עבודה מחקרית מקיפה, להוציא פרסומי ביבליוגרפיות. רוב הפרסומים הנוגעים לעניין שייכים יותר לתחום הזכרונות וההתרפקות הגוסטלגית ומהם ניתן ללמוד מעט מאוד.²

מיותר, אם כן, לציין שלנושא לו אני מבקש להקדיש את הדברים הבאים טרם ניתנה כל תשומת לב מתקרית. מדובר כאן בניסיון ראשון ומן הסתם יהיה עוד מקום בעתיד להעמיקו ולהרחיבו.

"היטלר חולה אנוש..."

בשליש הראשון של המאה ה-20 זכתה העתונות הפולנית לתנופת התפתחות מהירה ביותר, שחלקה מאופיין גם בהופעתו של העתון הסנסציוני. בעוד שבארצות הברית ובמערב אירופה היתה נפוצה עתונות זו כבר מאמצע המאה ה-19, הרי שבפולין הופיע ניצנה הראשון בקראקוב ב-1910, ובווארשה — ב-1922. שמם של עתונים אלה נדפס בדרך כלל בצבע אדום, וכך הפכו העתונים הסנסציוניים בפולין להיקרא "Czerwoniaki" ("אדמונים"), בדומה ל"צהובונים" במערב.³ בתחילה לא נבדלו עתונים אלה מהאחרים חוץ מאשר בהיקפם הצנוע (ארבעה עמודים וארבעה טורים), ריכוז החומר האינפורמטיבי למספר קטן של שורות ופרסום משאלים בקרב הקוראים. בעתונים נתפרסמו גם דיווחים בענייני היום וכן ידיעות בנושאי קולנוע, תיאטרון, אופנה, בורסה, ספורט ורומאנים בהמשכים. עם הזמן נבדלו עתונים אלה יותר ויותר מן האחרים: הם העדיפו להדגיש את החדשות בעלות הגוון הטרגי יותר ולהצמיד להן כותרות צעקניות במיוחד. כן השתמשו בעתונים, בנוסף לצבע האדום, גם באותיות גדולות, שתפסו חלק גדול מן העמוד. עיקר החדשות הסנסציוניות הופיע בעמודים הפנימיים ובגוף הידיעות ניתנו תיאורים מפורטים ומלאי חיים על האירוע המדווח. העתונים האמורים ביקשו להגדיר את עצמם כאפוליטיים, אך למעשה שלטה ברובם נימה לאומנית, קתולית ואנטישמית.

ביום האחרון של ספטמבר 1929 הופיע ברחובות וארשה דגם חדש של "אדמוני" פולני. זה היה עתון בעל כותרות צעקניות ותוכן דל שפנה בעיקר לרגשות הקורא. היו בו גם משאלים ומדור של מכתבים אינטימיים לעורך. העתון הכיל מידע על שביטות ומאבקי פועלים, ברוח ימי המשבר הכלכלי ותוך זמן קצר ביותר הגיעה תפוצתו הממוצעת ל-65,000 עותקים,⁴ דבר שהפך אותו לאחד משלושת העתונים הנקראים ביותר בווארשה. שמו היה "Ostatnie Wiadomosci" והיוזמה להוציאו לאור היתה של שמואל יעקב יאצקאן, מייסד ועורך ה"היינט" היהודי. הרבר החיובי היחיד שאפשר, בנראה, לומר על אותו עתון היה שמירתו על נייטרליות פוליטית אמיתית והימנעותו ממסרים אנטישמיים.

השנים שבין שתי מלחמות העולם היו גם שנות פריחה והתפתחות בתחום העתונות היהודית. כך, למשל, בין השנים 1933-1937 הופיעו בווארשה בלבד תשעה יומונים בידיש ועוד שני יומונים יהודיים בפולנית. שני העתונים המרכזיים והמפורסמים ביותר, שהחלו להופיע בווארשה עוד לפני מלחמת העולם הראשונה היו ה"היינט" (היום) וה"מאמענט" (הרגע),⁵ כשבמשך השנים נוספו לצידם שני עתוני צהריים, שאפשר להגדירם כ"יוצאי חלציהם" — ה"היינטיקע נייעס" (חדשות היום) ו"ווארשעווער ראָדיאָ" (הרדיו הווארשאי). שני עתונים אלה, שהיו בעצם שני העתונים הסנסציוניים המרכזיים בידיש, התחרו בתפוצתם עם "עתוני האם" שלהם ולעיתים אף השיגו אותם.

הראשון והוותיק מבין השניים היה "ווארשעווער ראדיא". בדצמבר 1924 החליטה מערכת ה"מאמענט" להוציא לאור באופן מסודר עתון צהריים בשם זה, בעריכתו של העתונאי שלמה יאנאוובסקי. בשנים הראשונות לא נבדל העתון בהרבה מעתונים אחרים, אם כי הידיעות בו

היו קצרות יותר, היקפו היה ארבעה עמודים בלבד ומחירו נע חליפות בין 10 ל-15 גרושים. עמוד השער של העתון כלל, בראשיתו, חדשות מהעולם ומחיי הקהילה היהודית בפולין, שני העמודים הפנימיים כללו ידיעות קטנות מהעולם הרחב, והעמוד הרביעי הכיל ידיעות מקומיות מווארשה. בימי ו' נוספו לעתון עוד שניים עד ארבעה עמודים עם סיפורים של סופרים באברהם רייזען ויואל מאסטבוים, או תרגומים משל סופרים לא יהודיים, כמו אנאטול פראנס ואוסיפ דימוב וכן מוסף הומוריסטי ומוסף ספורט.

לקראת סוף שנות ה-20 הלך העתון וקיבל אופי יותר סנסציוני, הן מבחינת תוכנו החדשותי והן מבחינת תוכנו ה"ספרותי" (שניים עד שלושה רומאני "שונד" (רומאנים לא-אנוניים) בכל גיליון. מאחר שרובו של העתון הנדון אינו מצוי, ניתן ללמוד משהו על "תעשיית הסנסציות" שלו מתוך ידיעה שהופיעה ב"נייע פאָלקסצייטונג" (של ה"בונד"),⁶ שם הובא סיפור של זוג מעורב, שנולד לו ילד שמת לאחר שלושה ימים ולפי החוק צריך היה לקבור אותו בכית הקברות היהודי (שכן האב היה יהודי), אלא שהרבנות לא התירה את הקבורה. כשהגיעה הידיעה למערכת ה"ראדיאָ" נעשה ממנה הסיפור הבא שהובא בעמוד השער: אריסטוקרטית פולניה ילדה בן לבעלה היהודי. האשה החליטה לקשור את גורלה בגורל העם היהודי ומשמת הילד (לאחר שנימול ככר) ביקשה לקבור אותו בכית הקברות היהודי. לאחר שבקשתה נדחתה חתכה האשה את ורידי ידיה והתאבדה.

דוגמאות קיצוניות יותר לנוסח הצעקני-המוני של העתון בשנות ה-30 אפשר להביא ממספר גיליונות אליהם עלה בידי להגיע. כך למשל, בראשו של גיליון ה"ווארשעווער ראדיאָ" מה-31 בינואר 1935 התנוססה הכותרת "גריויסער חורבן אין ארץ ישראל" (חורבן גדול בארץ ישראל), כשמדובר ברעידת אדמה, לא חמורה במיוחד, שפקדה את הארץ. מתחת לכותרת זו יכול היה הקורא הסקרן לגלות סקופ חסר תקדים המגלה כי הרמן גרינג נושא לאשה בחורה יהודיה... ("גערינג האט חתונה מיט א יידיש מיידל"). דוגמא נוספת: בעקבות ההתפתחויות הדרמטיות במערכת הפוליטית בשנת 1939 והחשש ששרר בפולין על רקע הסכנה האורבת מגרמניה, מצא לנכון ה"ראדיאָ" להודיע לקוראיו ב-12 במאי 1939 כי "היטלער געפערלעך קראנק: דער דריטער חלושת-אטאק אין פארלויף פון דער לעצטער צייט, די אומהיילבארע האלדז-קראנקייט, דאקטוירים האלטן אז ער קען אויסהאלטן די קרענק נאך 18 חדשים" (היטלר חולה אנוש: התעלפות שלישית במרוצת הזמן האחרון, מחלת גרון שאינה ניתנת לריפוי, רופאים משערים שיוכל להחזיק מעמד עוד 18 חודשים). לעומת זאת בעמ' 2 הובאה "נבואה" של מדיום מלונדון, שקבעה כי בשנת 1941 תבוא מפתם של היטלר ומוסולוני.

בשנים אלה כתב בעתון הומוסקוט קצרות ותירגם חומר ספרותי זול הסופר אברהם זאק, תחת ראשי התיבות א.פ., או תחת הכינוי "אלפא". כן פירסם בעתון מאמרי מערכת שלוש פעמים בשבוע אחר העתונאים הוותיקים והחשובים של ה"מאמענט", שאול סטופניצקי.

תפוצתו הממוצעת של העתון בשנות ה-30 היתה כ-25,000 עותקים ביום.

מאחר שהעתון הופיע רק שישה ימים בשבוע ראו צורך במערכת

בחוברת נפרדת של שמונה עמודים. חוברות אלו הופצו כרכבות עותקים וחולקו חינם בווארשה ובפרובינציה, או צורפו לגיליון יום ו' של העתון. בסוף החוברת נאמר כי ההמשך יודפס בעתון.

ביום פרוץ מלחמת העולם השנייה, 1 בספטמבר 1939, הופיע גיליונו האחרון של "היינטיקע נייעס" בכותרת לכל רוחב העמוד — "אוועק מיט די הענט פון דער פוילישער ערד!" (סלקן ידיכם מאדמת פולין!).¹⁴ ההכנסות הגדולות שהביא ה"היינטיקע נייעס" לקופת ה"היינט" — תפוצתו היומית הממוצעת היתה כ־20,000 עותקים — סייעה רבות להחזיק את "עתון האם" שנקלע מידי פעם לקשיים כספיים.¹⁵

"חסידי מלודז' רוצה להתנצר בגלל יצאנית"

אחד היומונים המדכזיים בווארשה, שדי קשה להגריד את אופיו היה ה"ווארשעווער עקספרעס" (האקספרס הווארשאי) שהחל להופיע ב־26 באוגוסט 1926, ומה־6 בינואר 1927 נקרא "אונדזער עקספרעס". באותם ימים הופיעו כבר בווארשה תמישה יומונים בידיש ובבדי לרכוש קהל קוראים גדול דיו לקיומו של העתון, היה עליו להיות אטרקטיבי במיוחד. ואכן, כבר צורתו החיצונית משכה את העין — שמו של העתון נדפס באותיות אדומות (בדומה לעתונים הסנסציוניים הפולניים) ולעיתים מזומנות גם הכותרות המרכזיות של עמוד השער נדפסו בצבע אדום. התבנית של העתון היתה קטנה במעט מן הממוצע, מחירו היה גבוה ממחירים של שני עתוני הצהריים, ונמוך ממחירים של האחרים (חץ מה"נייע פאלקסצייטונג") — 15 גר' (בתקופות מסויימות 10 גר' בלבד), ואילו מספר העמודים שבו היה גדול מזה שבכל יתר העתונים. הכותרות הצעקניות והאדומות הכריזו על ההתרחשויות האחרונות בעולם, בפולין ובעולם היהודי כשהדגש הוא על סכסוכים בין לאומיים, עימותים צבאיים, חדשות מעולם הפשע, פגעי טבע ואסונות אחרים. כך אפשר היה לפגוש כותרת ראשית ואדומה הוועקת: "די שרעקלעכע נעסט פון אויסגעלאסנקייט" (הקן הנורא של פריצות) — על גילוי של בית בושת ובו גם נערות יהודיות בנות 14, 16 — "דערשאסן דעם שטארקסטן מענטש אין ווארשע — דעם יידישן אלפאנס אברהם פויער" פון פאנסקע גאס" (נורה האיש החזק ביותר בווארשה — הסדרור אברהם פויער' מרחוב פאנסקה).¹⁷ בעת הפרעות בארץ ישראל בקיץ תרפ"ט, זעקו כותרות העתון בצבע אדום: "טייכן יידיש בלוט אין גאנץ ארץ ישראל" (נהרות דם יהודי בכל ארץ ישראל) ו"ראטעוועט אונדז! אלמירט מען פון ירושלים" (הצילו אותנו! זועקים בירושלים).¹⁸ ב־19 במאי 1935 הופתעו ודאי העובדים ושבים בדחוב לראות כותרת עתון המודיעה: "אטענטאט אויף היטלערן" (התנקשות בתיי היטלר), אך משהתקרבו וראו גם את האותיות הקטנות התבדד כי מעל הכותרת נכתב "אפגעלייקנט די פאלשע קלאנגען וועגן" (הוכחשו הידיעות הכוזבות אודות). גם העמודים הפנימיים שהוקדשו לחדשות שפעו ידיעות "מרעישות", שתקצר היריעה מלמנותן. בין דפי העתון נמצאו בדרך כלל שני רומאנים סנסציוניים נוטפי דם ולחשושי אהבה. מאידך גיסא התפרסמו בעתון יצירות ספרותיות, פיליטונים ומאמרי פובליציסטיקה של שורה ארוכה של סופרים מוכרים בווארשה כמו אהרון ואלחנן צייטליץ, יצחק באשעוויס, יואל מאסטבוים, אברהם זאק, אפרים קאגאנווסקי, זליג

ה"מאמענט" לספק חדשות סנסציוניות גם ביום השביעי ובשנים 1930-1931 ראה אור בכל מוצאי שבת עתון בעל סיגנון סנסציוני בולט בשם "גוט וואָך" (שבוע טוב).⁷ בשבועון זה ניתן היה למצוא חדשות מרעישות כמו על אדם הנשוי ל־283 כלות (18 באפריל 1931) או דיווח על מועדוני הלילה בלונדון (6 ביוני 1931). עוד ניתן היה לקרוא שם את החדשות האחרונות מעולם הפשע בפולין ובעולם, חדשות בענייני תיאטרון וקולנוע, חידונים, בריחות ושלושה רומאני "שונר" בהמשכים. אחד ממחברי הרומאנים האלה היה הסופר רוד מיצמאכער, שהיה מקורב לחוגים הקומוניסטיים היהודיים בווארשה, שלחמו, בין היתר, מלחמת חורמה בסוג זה של ספרות.⁸

ראוי לציין שלא אחת הועלתה טענה כנגד "עתון האם" של ה"ראַדיאָ", "מאָמענט", כי גם הוא נוטה לכיוון הסנסציוני, אינו בוחל בכותרות צעקניות ומפרסם רומאני "שונר".

שלושה רומאנים מדי יום

עתון הצהריים השני היה ה"היינטיקע נייעס" של ה"היינט". עתון זה נקרא בראשיתו "לעצטע נייעס" (חדשות אחרונות) ויצא על ידי מערכת "אונדזער עקספרעס" (האקספרס שלנו).⁹ בשלא יכלה עוד המערכת לממן את הוצאתו, עבר לידי ה"היינט" שגם שינה את שמו. הגיליון הראשון של העתון הופיע ב־17 בדצמבר 1929, והעמוד הראשון שלו כלל את הידיעות הבאות: "הונדערט מענטשן אדומגענומען פון אלע זייטן מיט פלאמען פייער" (מאה איש מכותרים מכל הצדדים בלהבות אש); "א נייער קונץ פון די ווארשעווער גנבים" (תעלול חדש של גנבי וארשה) ועוד שש כותרות בעלות אופי דומה. בגוף העתון ניתן היה למצוא ידיעות נוספות בסגנון זה ואלהן נוספו רומאנים בהמשכים ומדור הנקרא — "אינטימע שמועסן" (שיחות אינטימיות), בו שפכו הקוראים והקוראות את ליבם, ושיתפו את העורך והקוראים האחרים בבעיותיהם הפרטיות. מדור מסוג זה היה אחד המאפיינים של העתונות הסנסציונית הפולנית מראשיתה.¹⁰ מדורים אחרים שנוספו לעתון במרוצת השנים היו מדורי ספורט, תיאטרון וקולנוע, רפואה פופולרית, מוסף לאשה ופרשת השבוע.

היקפו של העתון היה כמו זה של ה"ראַדיאָ" ומחירו היה 10 גר', כמחירים הממוצע של עתונים מסוגו. עורכו היה שמחה פיעטרושקא, מי שהיה עד 1927 שליח ה"היינט" בארץ ישראל.

בדרך כלל נדפסו בעתון שלושה רומאנים בהמשכים בעת ובעונה אחת. אחד הבולטים שבכותבי הרומאנים האלה היה הפושע היהודי לשעבר, אורקע נאכאלניק, שעשה חיל כסופר פולני, ואשר רומאן אחד שלו פורסם גם ב"היינט".¹¹ מחבר אחר של רומאנים היה שלמה ראָזענבערג, מזכירו של שלום אש בניצה, שנהג לשלוח יחד עם הרומאנים בהמשכים של מעסיקו, שיועדו ל"היינט", את פרי עטו שלו שנועד לפרסום ב"היינטיקע נייעס".¹² מחבר נוסף לרומאנים של העתון היה יעקב קאפל דוא, שמאז קבלתו לעבודה ב־1931 הוציא מתחת ידיו עשרות רומאנים ארוכים, קריאים ומותחים. דוא היה משותק ואת רוב ימיו בילה בביתו, בכתיבה.¹³

החל מ־1932 נהג העתון להוציא את תחילתו של כל רומאן חדש

ה'אונזער קאמפאניע'

לודוויג פון דארפן, איינזיגער יודישער לעצטער יאן לענדערס

בי די דארפן יודישע יאן לענדערס פון אונזער קאמפאניע?

לודוויג פון דארפן, איינזיגער יודישער לעצטער יאן לענדערס

און אונזער קאמפאניע

לודוויג פון דארפן, איינזיגער יודישער לעצטער יאן לענדערס, איז פון די מענטשן וואס האבן געוויקלט צו זיין פארפאסער פון די "אונזער קאמפאניע". ער איז געווען אן אונגארישער יוד, און ער האט געווען אן איינזיגער יודישער לעצטער יאן לענדערס, און ער האט געווען אן איינזיגער יודישער לעצטער יאן לענדערס.

ער איז געווען אן איינזיגער יודישער לעצטער יאן לענדערס, און ער האט געווען אן איינזיגער יודישער לעצטער יאן לענדערס. ער איז געווען אן איינזיגער יודישער לעצטער יאן לענדערס, און ער האט געווען אן איינזיגער יודישער לעצטער יאן לענדערס.

ער איז געווען אן איינזיגער יודישער לעצטער יאן לענדערס, און ער האט געווען אן איינזיגער יודישער לעצטער יאן לענדערס. ער איז געווען אן איינזיגער יודישער לעצטער יאן לענדערס, און ער האט געווען אן איינזיגער יודישער לעצטער יאן לענדערס.

מלמד, יקיר ווארשאווסקי ועוד.

העתון היה שייך לקאופוטריב והכריז על עצמו כי הוא עצמאי ובלתי תלוי במפלגה פוליטית כלשהי, אם כי היה בעל אוריינטציה ציונית גלויה. הוא נערך בידי לאזאר קאהאן ואלחנן צייטלין, שכתבו בו בדרך כלל את מאמרי המערכת ודברי הפרשנות הפוליטיים בסופי שבוע.

אחד המדורים הפופולריים ביותר בעתון שהופיע בו יום יום, וכיום ו' זכה לעמוד שלם, היה — "אונטער פיר אויגן" (בארבע עיניים) — מכתבים אישיים של קוראים לעורך, כדוגמת ה"אינטימע שמועסן" ב"היינטיקע נייעס" ובעתונות הסנסציונית הפולנית.¹⁹ תרומה משמעותית לתפוצת העתון העלה "לוח המודעות" שפורסם מדי יום ובו הצעות דירור או עבודה. בימי ו' כלל העתון עמוד של בדיחות וקריקטורות והחל מ-1933 גם שיחה על פרשת השבוע. בימי א' נכללו בעתון מוסף ספורט, מדור רפואי פופולרי ומוסף לאשה. במרס 1930 הכריז העתון על תחרות בחירת מלכת יופי וכמעט לפני כל תג נערכו בין הקוראים הגרלות נושאות פרסים, שרק לעיתים נדירות כללו גם ספרים. במרס 1932 אירגן העתון מבצע הפלגה לארץ ישראל לפסח תמורת 670 זלוטי ובאוגוסט 1933 — נסיעה לקונגרס הציוני כפראג תמורת 140 זלוטי בלבד.

מאפיין משותף נוסף ל"אונזער עקספרעס" ולעתונות הפולנית ה"צהובה" היו המשאלים התכופים שערך בקרב הקוראים.²⁰ בינואר 1932 נסב המשאל סביב השאלה "צי דארפן יידן נאך טראגן לאנגע קאפאטעט?" (האם עוד צריכים יהודים ללבוש קפוטות ארוכות?) ובאוגוסט 1933 נשאלה השאלה — מי רצח את ארלודורוב? כדצמבר 1934 הכריזו מודעות ענק בעתון על המשאל החדש שנושאו היה, היכן תקום המדינה היהודית ולאיהז טריטוריה סיכוי גדול יותר: לארץ ישראל או לכירוביגיאן?

אם נוסף למאפייניו הסנסציוניים הבולטים של העתון את המרכיב הרציני ביותר שבו, כולל אי תלותו הפוליטית המחייבת, איז ברור כי לא מעט עיניים ותשומת לב הופנו אליו מקרב ציבור קוראי העתונים היהודיים ברחוב הווארשאי ותפוצתו הממוצעת הגיעה לכ־15,000 עותקים (כתפוצתו של ה"פאלקסצייטונג" הבונדאי).

הצלחתו הרבה של העתון ועמידתו בתחרות עם העתונים הוותיקים בעיר, עוררו בקרב העורכים את הרעיון לגסות ולהוציא גם עתון ערב. גיליונו הראשון של העתון החדש הופיע כ־5 במאי 1929 ושמו היה "ווארשעווער קוריער" (השליח הווארשאי). היקפו היה ארבעה עמודים ומחירו — 10 גר. כל כולו של העתון, שהופיע יום בשישה 4 אחר הצהריים, הוקדש לאסונות, פורענויות, שערוריות ופשעים. מיד בגיליון הראשון פורסם משאל "סנסציוני" — "האם יש לבטל את חרם דרבנו גרשום?" (האוטר, בין היתר, על הגבר לשאת יותר מאשה אחת) ובגיליונות הבאים ראו אור מאמרים שהסבירו כי בשנים האחרונות קטן היצע הגברים מן הביקוש. למרות שהעתון החזיק מעמד פחות משלושה חודשים, החלו להדפס בו שני רומאנים: "דער מאן איז נישט אין דער היים" (הבעל אינו בבית) ו"דער שרעקלעכער טוד פון אן אפגעהאקטן פרויען־קאפ: א רומאן פון ליבע, ליידנשאפט, מארד און רייכטום" (הסוד הנורא של ראש־אשה כרות: רומאן אהבה, קנאה, רצח ועושר) — כל המרכיבים ה"קלסיים" של רומאן "שונד".

אחד המשאלים שערך ה"אונזער קאספורס" — האם על יהודים ללבוש קפוטות? למרות הכשלות בהוצאת עתון הערב, לא זנחו פרנסי ה"עקספרעס" את הרעיון להוציא עתון צהריים חדש. בשל סיבות טכניות, כנראה, פנו היזמים לבעלי של ה"היינט", שמואל יעקב יצקאן, בבקשה שידפיס את העתון החדש אצלו. יצקאן הסכים אך בתנאי שגם ה"היינט" יהיה שותף. העתון החדש נקרא "לעצטע נייעס" (חדשות אחרונות) וגיליונו הראשון הופיע כ־8 באוגוסט 1929. מחירו של העתון היה 10 גר. והיקפו 4 עמודים.

הכתורות הראשיות עסקו בנושאים פוליטיים כלליים וכמעט בכל יום הופיע מאמר מערכת, חתום לעיתים על ידי לאזאר קאהאן. לעומת זאת כללו יתר הידיעות בעתון חדשות סנסציוניות, בעיקר מן החיים היהודיים, כגון "זון פון א לאדזשער חסידישן מאניפאקטור־סוחר וויל זיך שמדן צוליב א גאטן־פרוי" (בנו של סותר־טקסטיל חסידי מלודו) ורצה להתנצר בגלל יצאנית)²¹, או — "יום כיפור צווישן די חברה־לייט פון דער

קודמיו וגיליונו האחרון הופיע ב-28 בפברואר 1932. תוך כדי הופעתו של ה"ידישער קוריער" — כנראה בשל הצלחתו — הופיעו בסוף אוקטובר 1931 מודעות ענק ב"אונדזער עקספרעס" כי ב-31 באוקטובר 1931 תופיע מהדורה מיוחדת של "לעצטע נייעס".²² מחירו של עתון זה נקבע גם כן ל-5 גר' ולקוני ה"עקספרעס" ניתן מדי יום תלוש שבו יכלו לקבל את העתון החדש בחינם. ביום ר', ה-30 באוקטובר, הופיעה בעמוד השער של ה"אונדזער עקספרעס" ידיעה, כי מפיצי העתונים בווארשה קיבלו אימים מה"היינט" וה"מאמענט" לבל יפיצו את העתון החדש. למרות האימים יצא העתון לאור, אך החזיק מעמד רק עד ה-11 בדצמבר 1931.

בנוסף לכל היומנים הנזכרים הוציא ה"אונדזער עקספרעס" גם שבועון "שונד" בשם "דער שייגעץ" שהופיע בין מאי 1929 ליוני 1930. היה זה עתון בן שישה עד שמונה עמודים שכלל רובו ככולו בדיחות, קריקטורות וקטעי הומור שמושאייהם היו ברוב המקרים פוליטיקאים ונשים.

רומאן בהמשכים ואנציקלופדיה קטנה

העתון שחשב את עצמו לרציני ביותר בווארשה באותם ימים, ובמידה רבה אכן היה כזה, היה ה"פאלקסצייטונג" (עתון העם) הבונדאי, שהקדיש גם — כפי שנראה להלן — תשומת לב מיוחדת למלחמה בעתונות הסנסציונית. יחד עם זאת לא יכלו העורכים והמו"לים שלו לעמוד בפיתוי, והחליטו גם הם להוציא לאור עתון צהריים שיחזרה בכני מינו. עתון זה נקרא "צוויי ביי טאג" (שתיים בצהריים) וגיליונו הראשון הופיע ב-24 באפריל 1932 (לאחר היעלמותו של ה"ידישער קוריער"). היקפו היה ארבעה עמודים, מחירו 10 גר' והוא הופיע — בניגוד לעתון האם — רק שישה ימים בשבוע. עם היותו עתון שאמור היה להגיע למכנה המשותף הנמוך ביותר של הקוראים, עדיין ניכרו בו סימנים של עתון רציני, כיאה לאסכולה ממנה יצא. הכותרות הראשיות עסקו בדרך כלל בנושאים פוליטיים כלליים או בעניינים הקשורים לנושאים סוציאליים, כמו שביתות — בפולין ובעולם, הפגנות פועלים וכדומה. רק משלא נמצאו חדשות כאלו פינה העתון את כותרותיו לנושאים סנסציוניים טיפוסיים. בעתון זה הופיעו כעת וכעונה אחת שלושה רומאנים בהמשכים וסדרות קצרות של סיפורים ורשימות. כאן ניתן היה למצוא סידרה של סקיצות — "צווישן משוגעים" (בין משוגעים) — רשימים מן המחלקה הסגורה בבית החולים היהודי בווארשה, או סידרה שנושאה — "אונטער די קוליסן פון ווארשעווער ראבינאט" (מאחורי הקלעים של הרבנות בווארשה). בעתון הופיעו כמעט מדי יום מאמרי מערכת אנונימיים ואחת לשבוע כתב שם העתונאי הבונדאי המכונן ברון שפנזער פליטון בנושאי אקטואליה. מדור ייחודי בעתון זה היה "אונדזער ענציקלאפעדיע" (האנציקלופדיה שלנו) ובו ניתנו מדי יום לקוראים מונחים ומושגים בעניינים כלליים. כן דאג העתון לפרסם יום יום מכתבי קוראים התוקפים את שני העתונים המתחרים "ווארשעווער ראדיא" ו"היינטיקע נייעס".

למרות החידושים שהכניס העתון, הרי שמעצם היותו ביטאון מפלגתי השייך לזרם מסוים בציבור, לא היתה לו אפשרות להתחרות עם עתונים

אונטערעוועלט" (יום כיפור בתכרת אנשי העולם התחתון).²² עתון זה הביא כמעט בכל יום צילומים, אך בעוד שעל שערו האחורי ניראו בדרך כלל הצלומי גשים (לעיתים לבושות ולעיתים לא), הרי שעל עמודו הראשון התנוססו לעיתים מזומנות דיוקנותיהם של רבנים וצדיקים.

בנוסף למדורים הפופולריים הרגילים שהציע העתון לקוראיו נמצאו גם רומאן בהמשכים — "די מאניקוויסיטקע" (המניקוויסיטת) ומספר סדרות קצרות של סיפורים בהמשכים: ביניהם — זכרונותיו של הקברן הווארשאי מ. פינקערט, ולהבדיל — מעשיות ואגדות על הרבי מגור.²³ בתחילה הגיעה תפוצת העתון ל-15 ואף ל-20 אלף עותקים, אך בתוך זמן קצר ירדה התפוצה וה"אונדזער עקספרעס" משך את ידיו מהשותפות. ש. י. יאצקאן השאיר את העתון בבעלותו והחל מה-17 בדצמבר 1929 הוא החל להיקרא "היינטיקע נייעס".²⁴

המחיר יורד ל-5 גר'

תשעה חודשים עברו עד שה"אונדזער עקספרעס" התאושש מכשלונו וכבר בסוף אוגוסט 1930 הופיעו בו מודעות גדולות המבשרות על לידתו של עתון צהריים חדש — "עקסטרא בלאט" (עתון מיוחד).²⁵ עתון זה היה בהיקף גדול מקודמיו — 6 עמודים — ומחירו נותר אטרקטיבי — 10 גר'. כוננת המו"לים היתה להוציא עתון שיביא לקוראיו את החרשות הערכניות ביותר וכן היתה הכוונה ש"עקסטרא בלאט" זאל זיין אינטערעסאנט און סענסאציאנעל...מיר וועלן אָבער אויסמיידן ניבול פה" (ש"עקסטרא בלאט" יהיה מענין וסנסציוני...אולם יימנע מניבול פה).²⁶ בהמשך נכתב כי בעתון יודפסו שני רומאנים בהמשכים ומספר סדרות של סיפורים קצרים כמו — "די ליבעס אוואנטורעס פון בארימטע פרויען" (פרשיות אהבים של נשים מפורסמות); "בארימטע טיראנען" (ערצים מפורסמים); ו"סדרות פון א ווארשעווער דאקטער" (סדרות של רופא וארשאי). במקביל פתח העתון מיד עם הופעתו במשאל העוסק בשאלה — האם מותר להשתמש באמצעי מניעה?

ב-1 באוקטובר 1930 הופיעה ב"אונדזער עקספרעס" ידיעה קצרה לפיה, בגלל סיבות טכניות, חדל ה"עקסטרא בלאט" להופיע.

גם הפעם התאושש ה"אונדזער עקספרעס" מהכישלון האחרון וב-12 באפריל 1931, הוציא לשוק עתון חדש בשם "ידישער קוריער" (השליח היהודי). כקודמיו, גם עתון זה חיפש את הכותרות הצעקניות והסיפורים העסייסיים ביותר כדי לזכות בהם את קוראיו. ניתן היה לקרוא בו למשל על סכנת מלחמה קרובה בין בריטניה וברית המועצות, ובעמוד הפנימי על כך, שבארצות הברית מסתובבים ברחובות 120 מיליון חתולים. גם בעתון זה נרפסו רומאן בהמשכים — "פרייע ליבע: ראמאן פון שטארקע עמאַציעס" (אהבה הזופשית: רומאן עם אמוציות חזקות) — מוספים מיוחדים לאשה, לנושאי תיאטרון והומור. אולם ניתן היה לגלות בעתון החדש גם חידושים מספר, והבולט שבהם: מחירו היה 5 גר' בלבד! ובנוסף לזאת, כדי שהקוראים לא יצטרכו להמתין בעצבנות לעתון מיום ישי יום ראשון, זיכו אותם המו"לים בהוצאה מיוחדת במוצאי שבת ("עקסטרא קוריער"). כזכור, בערך באותה תקופה הוציא גם ה"מאמענט" עתון במוצאי שבת בשם "גוט וואך". עוד חידוש שהציע העתון היה מדור שידורים, שהופיע בו יום יום. עתון זה הצליח להחזיק מעמד יותר מכל

בנימין

דוער וועט זיין פראנצויזישער פרעזידענט?

דער מארד וועט גיטן האבן זיין היסטאריע אריין די היסטאריע פאר
לאנדעס-האלדן. די וועלדן די פלעטע צענטראלע זיך נאך צענטראלע
אין וועל פיר א נייעם מליכה פרינציפאלע

סינאקראטיזם אריבער אין אנטווערפן פארטיידיגן דעם

עתון סנסציוני נוסף - "2 בצהריים"

אחרים מסוגו ובסופו של דבר נאלצו המו"לים להפסיק את הוצאתו. היה זה ב-2 בספטמבר 1932, לאחר שהופיעו 113 גיליונות. לאחר עלייתו של היטלר לשלטון בגרמניה בראשית 1933, תחילת רדיפתם של יהודי גרמניה מחד, והתגברותם של האנטישמיות והלחץ הכלכלי על יהודי פולין מאידך, לא היה עוד הרבה מקום להוסיף עתונים סנסציוניים ביידש לשניים הקבועים. עם זאת נעשה ניסיון אחד להוציא עתון כזה; היה זה ה"5 גראשן קליינע בלאט" (העתון הקטן ב-5 גרושן) שיצא בין התאריכים 6 ו-28 בנובמבר 1934. כותרותיו הצעקניות כללו חדשות מרעישות מן העולם, ובעיקר בנוגע למלחמות העומדות לפרוץ חדשות לבקרים (יוון ואלבניה, אנגליה וגרמניה, הונגריה ויוגוסלביה, אוסטריה ויוגוסלביה ועוד ועוד), התאבדויות ואסונות אחרים. לחדשות האמיתיות הלקוחות מעחוני הבוקר הוקדש חצי טור בעמוד האחורי. גם כאן הופיעו שני רומאנים ("ליזע, דאס פאבריק מיידל" ליוזה, נצרת בית החרושת) ו-"דער סאוועטישער אורקע נאכאלניק" (אורקה נאכאלניק הסובייטי). עתון זה הופיע שבעה ימים בשבוע.

כידוע, היידיש לא היתה שפתם היחידה של יהודי פולין ובתקופה הנדונה הופיעה שם שורה ארוכה ומגוונת של פרסומים פריודיים בפולנית, כולל ארבעה יומונים שהמפורסם בהם היה "Nasz Przegląd", שראה אור בווארשה בשנים 1923-1939.²⁸ מטבע הדברים, ובעיקר אם לקחת בחשבון את שפע העתונות הסנסציונית הפולנית, אך טבעי הוא שיימצאו גם עתונים יהודיים כאלה. ואכן ב-16 באפריל 1929 הופיע עתון צהריים של "Nasz Przegląd" תחת השם - "Nasz Głos Wieczorny", אותו ניתן היה לקנות שבעה ימים בשבוע. מחירו היה 10 גר' ובתחילת

דרכו החזיק שמונה עמודים. במשך חודשים ספורים הוא הצטמק לארבעה עמודים וכך נותר עד סוף ימיו (30 ביוני 1932). בעתון זה אמנם הופיעו מדי יום מאמרי מערכת בנושאים פוליטיים וחברתיים, אך בעיקר התפרסמו בו דיווחים הקשורים בעולם הפשע וכתי המשפט. היה שם רומאן בהמשכים שעסק בבית המשפט, פיליטון שנקרא "מעבר לחומת הכלא הווארשאיי", מדור מיוחד לחדשות מבית המשפט ולקראת סוף ימיו של העתון, גם זכרונות על משפט דרייפוס, בהמשכים. מעבר לזאת ניתן היה למצוא בו כותרות ראשיות נוטפות דם כגון "תעלומה שותתת דם בביתו של שופט חוקר",²⁹ או - "דראמה מזעזעת במלון סלובנסקי - גבר הורג את אהובתו ומתאבד".³⁰ יחד עם זאת הכליט העתון גם כל סוג של גילוי אנטישמיות, בפולין ומחוצה לה. בימי מאורעות תרפ"ט (אוגוסט 1929) תפסו הכותרות על מעשי ההרג בארץ ישראל את רוב שטחם של עמודי השער במשך ימים רבים.

עתון יהודי, ציוני, היה "Piata Rano" (פינטה ראנו). הוצאתו ועריכתו נעשו בידי שמואל סוויסלאצקי, בעבר עורכו הראשון של "Ostatnie Wiadomości". כמי שהיה כבר אמון על עריכת עתון סנסציוני לא קשה היה לסוויסלאצקי להשתלב בתחום זה, ואכן העתון החדש שהחל להופיע ב-18 במרס 1931, החזיק מעמד עד פרוץ מלחמת העולם השנייה. גם עתון זה הופיע שבעה ימים בשבוע, החזיק שמונה עמודים ומחירו היה 10 גר'. מן הגיליונות הספורים שאליהם הצלחתי להגיע ניתן ללמוד כי העתון כלל, לבד מכותרות ראשיות צעקניות בנושאים פוליטיים, מדורים שונים ומגוונים שעסקו בבידור, בריאות, ספרות, עולם האשה, ספורט ואף מוסף לילדים, דבר שהעלה אותו מעט

"חורבן גדול בארץ ישראל" - דיווח העתון הווארשאי "ווארשאווער ראדיאָ" ב־1935. המדובר - בשטפונות עזים

רומאנים לעתונות היומית סופרים כמו שלום עליכם ומרדכי ספקטור, הרי ש"איצט בעיקר הערשט אין דער יידישער פרעסע א כיליגער סארט ראמאנען, וואס ווערן געשריבן נישט דורך קינסטלער נאר דורך ראמאנען-מאכער" (עתה בעיקר שולט בעתונות יידיש סוג זול של רומאנים, שאינו נכתב על ידי אמנים אלא על ידי עושי רומאנים).³³ בסקר שערך מחבר המאמר ב־30 מתוך 50 העתונים היומיים בידיש בעולם, התברר לו, כי במשך שנה אחת נדפסים בהם לא פחות מ־300 רומאנים בהמשכים! הרומאנים אמנם אינם שייכים בולם לאותו סוג, אך יותר מכל מוצפת העתונות ב"פאבריצירטע צונויפגעשטיקעוועטע ראמאנען" וואס ווען געמאכט לויט א באשטימטן רעצעפט דורך אנאנימע ראמאנען מאכער, אדער דורך שרייבער וואס שעמען זיך אנצוגעבן זייער אייגענעם נאמען אט דער חשודדיקע סחורה (רומאנים) מיזצרים ומוטלאים הנעשים על פי 'מרשם' קבוע בידי עושי רומאנים אנונימיים, או בידי סופרים המתביישים להוסיף את שמם לסחורה חשודה זו).³⁴ כתיבת הרומאנים הוטלה על עובדי העתון על פי גורל, או לפי תור ולעיתים רומאן אחד נכתב על ידי מספר אנשים בזה אחר זה. כך קרה גם ש"יצירות" אלה עובדו מחדש מתוך רומאנים שנדפסו כבר פעם או תורגמו משפות זרות והותאמו למקום הגיאוגרפי החדש בו הופיעו. מאוחר יותר חזר מייזיל לעסוק בנושא וטען, שהמצב נעשה גרוע עוד יותר, משום שסופרים על רמה נאלצים לעסוק בכתיבה זולה לעתונות היומית, אפילו לזו המכובדת יותר.³⁵

אישורים משני מקורות שונים ומהימנים לדבריו של מייזיל הועלו על הכתב כמה עשרות שנים מאוחר יותר. האישור הראשון הובא בצורת

מעל לרמה של עתון סנסציוני ממוצע. בדרך כלל הופיעו בו שני רומאנים בהמשכים. עובדת היותו של "Piata Rano" ברוב השנים בהן הופיע, עתון יהודי-פולני בעל סממנים סנסציוניים וכמעט ללא מתחרים, סייעה גם היא לתפוצתו הרבה ולכך שהצליח להחזיק מעמד זמן כה רב. ניסיון נוסף להוציא עתון סנסציוני יהודי בפולנית נעשה על ידי מערכת ה"מאמענט" בין דצמבר 1937 למרס 1938. שמו של העתון היה "Nowy Glos" ועל פי הפרסומות לקראת הופעתו הוא היה צריך להיות "עתון תוסס, אקטואלי ומרתק" שיביא חדשות עדכניות ביותר מן העולם היהודי. ברומה ל-"Piata Rano", גם עתון זה הופיע בבוקר וגם הוא הבטיח לקוראיו מוספים לאשה ולילד. כן אמור היה לכלול מספר גדול של צילומים, שני רומאנים בהמשכים, סיפורים קצרים ופיליטונים. העתון התכוון להווח גם במה־פרסומית לכל ענפי המסחר והתעשייה.³¹ ידוע כי בשלב מסוים במהלך שנת 1929 ניסה גם ה"היינט" להוציא עתון צהריים בשם "Nowy Czas" - אולי כתחרות ל-"Nasz Glos Wieczorny", אך לא עלה בידי לגלות לגביו שום מידע.³²

300 רומאנים בהמשכים בשנה

כפי שניחן ללמוד מסקירת העתונים דלעיל, הרי שהרומאן הסנסציוני בהמשכים היווה חלק בלתי נפרד מהם, ויש אפילו מקום להשערה, כי לעחים נקנה העתון על ידי הקוראים, אך ורק כדי לדעת את המשך קורותיהם של גיבורי הרומאן מבלי להתייחס לתוכנו האחר. בדבריים שהקדיש נחמן מייזיל בספטמבר 1932 לנושא הוא קבע, שאם פעם תרמו

"מרתקים", "אירוטיים". בעניין זה די לעיין באיגרת שלח א. גאלדבערג, עורך ה"היינט", לסופר לעאָן קאַברין בניו יורק ב-1929, בה סיפר כי העתון החל לפרסם את הרומאן של הנמען, אלא ששינה את שמו מ"דער פייערדיקער דייטש" (הגרמני הלוהט) ל"איר גורל" (גורלה). "דוכט מיר" — כותב העורך — "אז פאר אונדז איז דער נאמען מער פאסנד און זאגט עפעס מער אונדזער ליינער" (נדמה לי ששם זה מתאים לנו יותר ואומר יותר לקורא שלנו).⁴² רומאנים אחרים שנדפסו ב"היינט" זכו לשמות כגון "כלה נומער 68" (כלה מס' 68), או "18 חדשים אין 14 תפסות" (18 חודשים ב-14 בתי כלא). כידוע היו ה"מאמענט" וה"היינט" עתונים מכובדים ורציניים והשימוש שעשו ברומאנים הסנסציוניים היה לצורך כלכלי בלבד, כדי לעמוד בתחרות, לפעמים אפילו עם עתוני הצהריים שלהם עצמם. לעומת זאת, ב"אונדזער עקספרעס" היה הרומאן הסנסציוני לחלק אינטגרלי של העתון והוא נשא שמות כמו "פון ליבע צו שאנדע" (מאהבה לחרפה), "ליבע ליינדשאפט און פארברעכן" (אהבה, קינאה ופשע), "ליבע צו פארקיפן" (אהבה למכירה), ועוד ועוד. אפילו ה"פאלקסצייטונג" שהוזכר כבר כעתון רציני מן האחרים — כפי שלא יכול היה להימנע מהוצאת עתון צהריים סנסציוני, לא נימנע גם הוא מלתת מדי פעם כותרת סנסציונית לאחד מהרומאנים שנדפסו בו, כמו למשל "דריי טעג ליבע" (שלושה ימים של אהבה) או "דאס הינטישע געסל" (סימטת הכלבים).

ידידי של אברהם לייב עקביא-יעקובוביץ, שעסק בכתיבה כזו ב"היינט" עוד ב-1909 תחת פיקוחו של ש. י. יאצקאן.³⁶ האישור השני הוא של יצחק בשביס-זינגר שהזכיר לא אתה בכתביו האוטוביוגרפיים את העובדה כי עורכים שונים פנו אליו בבקשה לכתוב, או לכתוב עבורם, רומאנים בהמשכים. בהזדמנות אחת סיפר בשביס-זינגר כי פעמים רבות הציע למערכות עתונים יצירות שכתב, אך בדרך כלל הן נידחו ובמקומן הציעו לו לכתוב רומאני "שונד". עבור כתיבת רומאן כזה הציע לו עורך אחד 200 זלוטי לשבוע.³⁷ בשני מקומות אחרים בהם סיפר בשביס על אותו מקרה, הוא ציין כי מדובר היה בעורכו של ה"ווארשעווער ראדיא". כן הוסיף, כי בתחילה הוכיחו אותו חבריו הסופרים על מעשה זה, אך מאוחר יותר נזקקו גם הם להציע את שירותיהם בכתיבת רומאני "שונד".³⁸

אחד מהסופרים החשובים והפוריים בווארשה שבין המלחמות, שגם הוא נאלץ, בתוקף הנסיבות, לעסוק בכתיבה של יצירות לא קאנוניות, היה יהושע פערלע, שבין 1926 ל-1933 פרסם רומאנים סנסציוניים ב"מאמענט", וחתם עליהם בשלושה כוכבים טיפוגראפיים. שני שמות "טיפוסיים" לרומאנים שכתב הם — "יידיש בלוט" (דם יהודי) (26 בנובמבר 1926 — 1 בינואר 1928), ו"דער בלוטיקער טאגן" (ריקוד הדמים) (31 באוקטובר 1930 — 27 בדצמבר 1931) — מסוג השמות העשירים לתפוש את עינו של הקורא הפוטנציאלי. פערלע, שהיה חבר ה"פע"ן קלוב" היהודי בווארשה הוזמן לשאת דברים בכינוס חגיגי לרגל מלאת עשור לייסוד "יוו"א בוויילנה, באוגוסט 1935. משעלה לשאת את דבריו קמה מהומה רבה בקהל, שלא רצה לאפשר לכותב "שונד" לדבר ובסופו של דבר נאלץ היה ה"יו"ר לנעול את הישיבה.³⁹

סופר נוסף שזכה לקיתונות של השמצות בשל חשד לכתיבת רומאני שונד ב"אונדזער עקספרעס", היה אהרון צייטלין. צייטלין היה גם יו"ר "פע"ן קלוב" היהודי בווארשה, דבר שעוד הוסיף לביקורת נגדו וגרם במשך מספר שנים לכך שסופרים חברי ה"בונד" וקומוניסטים יחרימו את המועדון. אותם סופרים ניצלו כל הזדמנות לפגוע בו ולהזכיר את "חטאיו".⁴⁰

ראוי להזכיר סופר נוסף מן הבולטים שכתקופה שבין המלחמות, והוא ישראל ראבאן מלודו, שלא נמנע מלחתום את שמו המלא על הרומאנים הנזכרים ואף יצא לא אחת להגנתם.

ה"ליטערארישע טריבונע" — כתב עת בעל נטייה קומוניסטית ברורה, קבע בסתיו 1931 ש"עס איז שוין היינט אין פוילן נישטאָ כמעט קיין איין יידישע בירגערלעכע צייטונג וואס זאָל ניש זיין 'באצירט' מיט א פעטן פארנאגראפישן ראמאן... אלץ ווערט דא געמאסטן לויט דעם וויפל מאל ווערט די חסידישע טאכטער פארגעוואלדיקט אין משך פון איין צייטונג-פעליעטאן" (כמעט ואין כבר היום בפולין עתון יהודי-בורגני, שלא יהיה "מקושט" ברומאן "שונד" דשן ופורנוגרפי... הכל נמרד באן לפי מספר הפעמים שהנערה החסידית נאנסת במשך פיליטון אחד). בין מחברי הרומאנים האלה מנה העתון את יהושע פערלע, אהרון צייטלין, יצחק בשביס ושלוש אש.⁴¹

חשיבות רבה הוקדשה לבחירת שמו של הרומאן על מנת שיתאים לסופרלטיבים המופיעים בתת הכותרת ("מותחים"), "סנסציוניים",

"אהבה למכירה" — רומאן בהמשכים שהופיע ב"אונדזער עקספרעס"

בכינוס הכללי של חברי "פע"ן קלוב" היהודי בווארשה בנובמבר 1933, הציעה המשוררת קאדיע מאָלאָדאָווסקי לנקוט בצעדים נגד החברים העוסקים בכתיבת רומאנים סנסציוניים לעתונות תחת שמות בדויים. ההצעה עוררה ויכוח סוער ולא מעט מן הדוברים יצאו להגן על אותם סופרים שעושים כן בשל קשיי פרנסה. במאמר שכתבה המשוררת מאוחר יותר היא תקפה בחריפות את עמיתה ב"פע"ן קלוב", שהפכו אותה בעצם ממאשימה לנאשמת בעת שמישהו מהם קבע שב"שונד" נלחמים אלה שלא מסוגלים לכתוב "שונד"; דברים אלה עוררו בכותבת את המחשבה כי בקרוב ירחיקו מה"פע"ן קלוב" חברים, מכיוון שאינם כותבים "שונד".⁴³ לעמדתה התקיפה של מאלאדאוווסקי הצטרף גם נחמיה פינקעלשטיין, מי שהיה אחד מעורכי ה"היינט" במשך שנים — והוא קרא לחברי ה"פע"ן קלוב" לנקוט בסנקציות נגד אותם כותבי "שונד" ובמקביל לקרב ולעודד כשרונות צעירים, שבליט ברירה נלכדים ברשת הכתיבה הקלוקלת.⁴⁴

שנה לאחר שהגיש מאלאדאוווסקי את ההצעה הנזכרת, היא שוב נדרשה לנושא, והפעם מעל רפי ה"פריינד" הקומוניסטי. לדבריה, רע עשו "פע"ן קלוב" וייוזא בזה, שלא קבעו נחרצות שלסופרים אסור לעסוק בכתיבת "שונד". עתה הלך הנגע וגדל עד כי "נדער שונדן" האט דערשטיקט דעם ליינער, פארמיאוסט דאס ווראט ליטעראטור" ("השונד" חנק את הקורא, המאיס עליו את המלה ספרות).⁴⁵ הראיה לכך היא, לדבריה, חיסולן של הוצאות הספרים והופעתם של שני "צהובונים" חדשים — "דאס פינף גראשן קליינע בלאט" (ראה לעיל) ו"דער ווילנער עקספרעס".

הידרדרות כללית

המאבק ברומאנים הסנסציוניים ומחבריהם היה בעצם חלק ממאבק ארוך ומתמשך בתופעת העתונות הסנסציונית בכללותה, שהחל במחצית 1924, עת הופיעו בזה אחר זה מספר עתונים סנסציוניים ביידיש, כשהאחרון והכולט שבהם הוא ה"ווארשעווער ראדיא" (שאו אמנם לא היה עדיין שונה בהרבה מעתון האם שלו). בקיץ אותה שנה הופיעו שני שבועונים חדשים שנקראו "דער שייגעץ" ו"דער מזיק". כבר על פי שמותיהם ברור, שלא היתה להם כל כוונה לספק חומר קריאה רציני. סגנון הכתיבה בשניהם, וביתר תוקף ב"שיגעץ", היה גס ומלא ניבולי פה. עיקר העתון היה בנוי על בדיחות — כמעט תמיד על חשבון הנשים, וכן קריקטורות לא מוסריות וסיפורים קצרים בעלי כותרות כגון "דער ישיבה-בחר דורכן שליסל-לאך" (בחור הישיבה מבעד לחור המגעול), "דער גלח און די יונגע שייגע אלמנה" (הכומר והאלמנה הצעירה והיפה), ו"מיטן געליכטן און מאן אין שלאפצימער" (עם המאהב והבעל בחדר המיטות).⁴⁶ סיגנון כזה טרם נראה כרחוב היהודי ושלומי-אמוני הספרות יצאו נגדו במלחמת חורמה. חלוץ הלוחמים בתופעה היה ה"אונדזער פאלקסצייטונג" הבונדאי. ב-24 באוגוסט 1924 פורסמה בעתון כתבה תחת הכותרת "קעגן פארנאגראפיע" (נגד פורנוגרפיה) ובה קביעה חד משמעית, כי יש להוציא עתונות זו אל "מחוץ למתנה הספרות" ולהחרים את הכותבים בה. כעבור שלושה ימים הופיעה באותו עתון תגובת מערכת ה"שיגעץ", שהסבירה כי בכל העולם מצויה עתונות כזו ואין להתבייש בה.

ה"אונדזער פאלקסצייטונג" השיב מיד וקבע, כי אותנו לא צריך לעניין מה שעושות אומות העולם, אנו יהודים ולנו אין זה יאה. לאומות העולם יש גם כתי בושת אך אין הדבר אומר שגם לנו צריכים להיות כאלה... תוך כדי חילופי הדברים בין העתונים הנזכרים הצטרפו למאבק גם ה"מאמענט" וכתב העת הספרותי החדש והמכוכב "ליטערארישע בלעטער" (רפי ספרות), בעריכתו של נחמן מייזל. מערכת כתב העת תקפה בחריפות את איגוד הסופרים והעיתונאים שנמנע מלנקוט פעולה נגד העתונות הפורנוגרפית המופצת תחת מסווה של הומור, כאילו אין הוא רוצה לפגוע בפרנסתו של העורך (פ. קאץ).⁴⁷ באותו יום בו פורסמה התקפה זו הופיע בכל העתונים חוזר של איגוד הסופרים והעיתונאים ובו הצהרה שלאיש מחברי האיגוד אין כל קשר עם שני העתונים הנזכרים וכי אחד החברים שהיה קשור בעתון הוזרה ועתה עזב את האיגוד.⁴⁸

לאחר עשרה גיליונות חדל ה"שיגעץ" מלהופיע, אולם עורכו, פנחס קאץ, עדין לא אמר גואש וב-31 באוקטובר 1924 הוציא שבועון חדש בשם "ווארשעווער וועלט קוריער", שתוכנו לא היה שונה בהרבה מקודמו. מעתון זה הופיעו שלושה גיליונות בלבד. לאחר שוך הסערה, ולאחר שעברה למעלה משנה מאז הרחקתו של עורך ה"שיגעץ" מאיגוד הסופרים, הוחלט בישיבת הנהלת האיגוד ב-15 בינואר 1926 לקבלו חזרה.

בין הגאות הראשונה והקצרה של העתונות הסנסציונית ביידיש ב-1924 לבין זו השנייה והארוכה יותר המתחילה ב-1929, עברו מספר שנים שקטות. הגידול הרב בעתונות הסנסציונית הפולנית והתחרות הפנימית בשוק העיתונים היהודיים הביאו באותם ימים, כפי שפורט לעיל, לגל חדש וגדול של "צהובונים" יהודיים.

כתגובה פתח ה"נייע פאלקסצייטונג" באוגוסט 1930 במבצע להפצת העתון על חשבון עתונות ה"שונד" תחת הסיסמה: "חברים! געדענקט אז איר עפנט טיר און טויער פאר די גאסן שונד-בלעטער אויב איר אבאניר גישט און פארשפרייט גישט אייער נייע פאלקסצייטונג" (חברים! זכרו כי אתם פותחים דלת ושער לעתוני ה"שונד" ההמוניים אם אינכם נעשים מנויים על ה"נייע פאלקסצייטונג" שלכם).⁴⁹ בדרך כלל השתדל העתון לשמור על מחיר של 15 גר' לגיליון, מחיר זול יותר מזה של המתחרים ולעיתים אף ערך מבצעים לתקופות מוגבלות בהם ירד המחיר ל-10 גר' ובלבד שלא יתפתו הקוראים לקנות את העתונות הסנסציונית.

ב-13 בנובמבר 1931 התפרסם ב"וואכנשריפט פאר ליטעראטור קונסט און קולטור" (השבועון לתרבות ולאמנות של ה"בונד") מאמר לא תתום ובו התראה חמורה מפני הצפתו של הרחוב היהודי בזרם גואה של עתונות "צהובה", שתחילתה ב"שונד" והמשכה ב"שמוציקע, גראביונגערישע פארנאגראפיע און פרעסע אלפאנסעריי" (פורנוגרפיה גסה ומלוכלכת וסרסרות עתונאית). כבר היום — הוסיף המאמר — ישנם עתונים, שיש לרחוץ את הידיים לאחר שקוראים בהם.

במהלך שנת 1932 יצא ה"וואכנשריפט" בשני משאלים בקרב קוראיו: הראשון ביקש לברר מיהו גרפומן ומיהו גרפומניה,⁵⁰ והשני — כיצד ניתן לזהות "שונד" על פי מבחר קטעים של רומאנים בהמשכים המופיעים בעתונות היומית.⁵¹ תשובות הקוראים למשאלים פורסמו במהלך שבועות ארוכים.

סוכות יערכו תלמידות כתי הספר של רשת "בית יעקב" ביקורי שכנוע בקרב נשים יהודיות, לבל יכניסו לבתייהן את העתונות הקלוקלת. משימה זו הוטלה דווקא על הכנות, שכן הן הן, לדברי העתון, הנפגעות והנעלבות העיקריות מתוכנם של אותם עתונים, השמים את כתי ישראל הצנועה ללעג ולקלס. "כנות אגודת ישראל" הוא — לדעת העתון — ארגון הנשים היתיר היוצא למלחמה שכזו.⁵³

את ה"היינטיקע נייעס" הגדיר העתון כהזדמנות מסוימת ככלי ביטוי שכל מטרתו לגרות את היצרים השפלים ביותר וכי היסודות עליהם בנוי העתון הינם "עזות, הפקרות און פארנאגראפיע צוזאמען מיט שקרים און געמיינע בלבוילים" (חוצפה, הפקרות ופורנוגרפיה יחד עם שקרים ועלילות שפלות).⁵⁴ לגבי ה"מאמענט" פנה העתון להלל צייטלין והציע לו להביט אל המדמנה שבתוכה הוא יושב, לפני שהוא עוסק בחיפוש חטאים אצל אחרים.⁵⁵

לקראת חודש אלול הבא פתח העתון במבצע דומה ובעקבות זאת פירסם הרבי מסטריקוב איגרת בעניין וקרא לכנס אספה של אדמו"רים שיתגייסו גם הם למלחמה בעתונות ה"שונד".⁵⁶ ב-21 באוגוסט 1931, כתב א. מ. ראָגאווי כי העתונות הזולה הגיעה כמעט לכל בית והיא הורסת

במאי 1931 הזהיר נחמן מייזיל מעל דפי ה"ליטערארישע בלעטער" כי העתונות היהודית בפולין סובלת מהידרדרות כללית כרמתה וכי מתוך 20 ידמונים, בקושי צומדים עשרה על רמה סבירה. כל עתון מכובד החליט שעליו להוציא עתון צהריים דק וזול שמשך אליו אלפי קוראים על חשבונם. כך, לפתע, הם נוכחו לדעת שבמו ידיהם כרתו את הענף עליו הם יושבים. העתונות הסנסציונית מפטמת את הקורא בחומר עסיסי ומגרה עד כי בסופו של דבר לא נותר לו "תיאבון" לחומר קריאה רציני ותרבותי ואין לו כל עניין במלחמה למען ספרות טובה, תיאטרון על רמה, חינוך וכדומה. דבר נוסף שעליו מתרה מייזיל במאמרו, הוא המעבר המתמיד של קוראים יהודים לעתונים פולניים (או במקרה הטוב לעתונים יהודיים בפולנית), הזולים יותר מן העתונים ביידיש. מייזיל קרא למלחמה כוללת בתופעה, אך כפי שכבר נזכרנו ועוד ניווכח, ההיענות היתה מוגבלת ביותר.⁵²

תוג אחר, שהקדיש תשומת לב רבה למלחמה בעתונות "שונד" היה החוג האורתודוקסי ועתונו — "דאס יידישע טאגבלאט" (העתון היומי היהודי), שפתח באלול תר"ץ (ספטמבר 1930) במבצע לטיהור נפש הנוער וביעור הנגע מקרב הציבור הדתי. העתון הכריז כי בימי חול המועד

מוכרי עתונים בווארשה, שנות ה־30

ה"פאלקסצייטונג" הבונדאי גינה בחריפות את עתונות הסנסציונית היהודית

ל-60% מכלל העתונים בכירה. כך למשל הוא קובע, כי בשנת 1938 היתה התפוצה הממוצעת של 11 העתונים הרציניים בוארשה כ-25,000 עותקים לכל עתון, בשעה שהתפוצה הממוצעת של כל אחד משבעת העתונים הסנסציוניים הגיעה לכ-60,700.⁶⁰ לעומת מספרים משמעותיים אלה יכולים אנו מיד לראות כי העתונות הסנסציונית היהודית היתה בסופו של דבר מיעוט מבחינה מספרית — לאחר כישלון רוב הנסיונות להוסיף לשוק "צהובונים" יהודיים חדשים — ולכן גם לא היתה מסוגלת להתחרות בתפוצתה ביתר העתונים. ניתן להסביר את הדבר בכך, שרבים מן היהודים שהיו מעוניינים בחומר קריאה סנסציוני, קראו את העתונות הקלוקלת הפולנית, שהיתה גם זולה יותר ובהישג יד (על כך ניתן היה למצוא לא מעט תלונות בעתונות היהודית); בנוסף לכך יש לזכור, שאפילו עתון שנחשב רציני, כמו ה"מאמענט", לא נמנע מלפרסם כותרות וירומאנים בעלי גוון סנסציוני בולט.⁶¹ בנוסף לכל אלה יש לזכור את מצבם האובייקטיבי ה"רציני" של יהודי פולין באמצע שנות ה-30, שאף הוא בוודאי נתן את אותותיו בבחירת העתונים שאותם הם קראו.

המאמר מבוסס על הרצאה שנישאה ככנס הכין לאומי "יהודי פולין במאה השנים האחרונות" שנערך באוניברסיטת תל אביב בימים 29 בדצמבר 1991 — 2 בינואר 1992.

כל חלקה טובה. היום, לדבריו, ניתן לראות ברחובות חסידים מבוגרים ומכובדים, בחורים ותשב"ר [תינוקות של בית רבן], טומנים ראשיהם בעתונים אלה בראש חוצות ואינם חשים כל בושה. בניגוד לכל עם ומדינה, כותב ראגאווי, דווקא אצלנו כמעט ואין עתונות מכובדת ונקייה, וזו המכונה "עתונות שונד" הרי היא הגרועה ביותר. לרגל המבצע יצא העתון בסיסמה: "די שונד-פרעסע פארדארבט און דעמאראליזירט די יידישע יוגנט!" (עתונות ה"שונד" משחיתה ומקלקלת את הנוער היהודי!).⁵⁷ גם הפעם הוקדש חול המועד סוכות למסע התעוררות של בנות "בית יעקב". בהמשך, החל כ-12 בדצמבר 1931, ובמשך חודש ימים פירסם העתון מדי יום איגרות של למעלה משלושים רכנים ואדמו"רים שקראו להילחם בעתונות הסנסציונית. כ-5 במרס 1932 הופיעה בעתון בקשה של מספר רכנים לתרגם את האיגרות הנ"ל מעברית לידיש למען תוכלנה גם הנשים לקרוא אותן, ואכן כך נהג העתון.

כדי לבדוק את מידת ההיענות של הציבור האורתודוקסי לקריאות הנזכרות, די לעיין באותם גיליונות על הדיווחים אודות המאבק בחילול השבת בווארשה. למאבק זה החגיגו רבים וכל שבוע ניתן היה לקרוא דיווחים נרחבים על הפגנות ומחאות כנגד התופעה, שכנראה צברה גם היא תנופה באותם ימים; לעומת זאת, שום דבר דומה לא נכתב על תוצאות המאבק בעתונות ה"שונד". מעניין גם לראות כי במקביל למסע ההתעוררות הנזכר הודיע העתון, ממש באותם ימים — ואולי מבלי משים — על רומאן חדש בהמשכים, "שפאנענדער און העכט סענסאציאנעלער דערצייילונג" (סיפור מותח וסנסציוני ביותר),⁵⁸ שיתחיל להתפרסם בימים הקרובים.

כפי שראינו שה"פאלקסצייטונג" לא יכול היה לעמוד בפיתוי ונכשל בהוצאת עתון סנסציוני ובפרסום רומאנים כאלה, כך גם, אמנם כעבור שנים, נכשל ה"יידישע טאגבלאט" והחל בעצמו לפרסם רומאן סנסציוני בשם "פארן שטורעם" (לפני הסערה). מספר ימים לאחר הופעת הרומאן (21 בינואר 1938) דיווח על כך ה"מאמענט" באופן גלגני, וחשף התכנסות של הנהגת אגודת ישראל שדנה בעניין והחליטה לנקוט סנקציות נגד מערכת העתון הסודרת. ה"יידישע טאגבלאט" התגונן ויצא להתקפת נגד. בסופו של דבר הוא הפסיק, תוך מספר ימים, להדפיס את הרומאן.⁵⁹

לדברי חוקר העתונות הפולנית, אנדז'יי פאצ'קובסקי (שמאמר שלו נתפרסם ב"קשר" מס' 3), היה בווארשה תמיד יתרון גדול לעתונות הסנסציונית על העתונות הפוליטית המכובדת וזו הראשונה הגיעה עד

זכרונות וסקירות בלתי ממצות על העתונים בקובץ: די יידישע פרעסע וואס איז געווען, תל אביב תשל"ה. מחקר כולל על העתונות הפולנית בווארשה, כולל פרק קטן על העתונות היהודית ניתן למצוא אצל: A. Paczkowski, Prasa (להלן: פוקס); על מחקרו של פוקס ראה: ת. שמרוק, "העתונות היהודית התלת-לשונית בווארשה", הספרות, (30-31), 1981, עמ' 193-200. על ארבעת היומנים הגדולים בווארשה — "היינט", "מאמענט", "צייט פאלקסצייטונג" ו"ראס יידישע טאגבלאט" נכתבו סקירות וזכרונות בספר "פון נאענטן עבר", באנד צוויי: יידישע פרעסע אין ווארשע, ניו יורק 1956. כן ניתן למצוא פרקי

1. י. שיינטוך, רשימת היומנים וכתבי העת בידיש שפורסמו בפולין בין שתי מלחמות העולם, ירושלים תשמ"ו. להלן: שיינטוך.

2. M. Fuks, Prasa Żydowska w Warszawie 1823-1939, Warszawa 1979 (להלן: פוקס); על מחקרו של פוקס ראה: ת. שמרוק, "העתונות היהודית התלת-לשונית בווארשה", הספרות, (30-31), 1981, עמ' 193-200. על ארבעת היומנים הגדולים בווארשה — "היינט", "מאמענט", "צייט פאלקסצייטונג" ו"ראס יידישע טאגבלאט" נכתבו סקירות וזכרונות בספר "פון נאענטן עבר", באנד צוויי: יידישע פרעסע אין ווארשע, ניו יורק 1956. כן ניתן למצוא פרקי

3. ראה על כך אצל פאצ'קובסקי 1, עמ' 194 וכן אצל J. Lojek, J. Myslinski, W. Władyka, Dzieje Prasy Polskiej, Warszawa a 1988, P. 112

4. על תפוצת העתונים ראה אצל A. Paczkowski, "Nakłady Dzienników —

32. פוקס, עמ' 272.
33. נחמן מייזל, "אונדזער צייטונג-ראמאן", ליטערארישע בלעטער, 38, (16 בספטמבר 1932), עמ' 599.
34. שם, עמ' 601.
35. ג. מייזל, "מכוח דעם שונד-ראמאן", "ליטערארישע בלעטער", 45 (10 בנובמבר 1933), עמ' 709-710.
36. ח. שמרוק, "תעודה נדירה לחולדותיה של הספרות הלא-קאנונית בידיש", הספרות, 1982 (32), עמ' 13-33.
37. י. ווארשאווסקי (=יחזק בשבים), "דער שרייבער קלוב", פארווערטס, 30 ביוני 1956.
38. י. ווארשאווסקי, "פון דער אלטער און נייער היים", "פארווערטס", 25 באוקטובר 1963 — 4 ביולי 1964; וכן בסדרה "גלויבן און צווייפל" (2), שם, 30 ביולי 1976 — 10 בפברואר 1978.
39. ליטערארישע בלעטער, 34, 23 באוגוסט 1935, עמ' 521; וכן "אונדזער עקספרעס", גיליון 201, מאוחו יום.
40. ראה למשל י. פאט, "אומגליק ביי טאג און זנות ביי נאכט", וואבנשריפט פאר ליטעראטור קונסט אין קולטור, 37, 9 בספטמבר 1932; י. ר., "זיי איז דאס נאך נישט באקאנט...", שם, 21, 9 במאי 1934; י. ראפאפארט, "א קורצע פעסטשטעלונג? — א גרויסער ליגן!", שם, 23, 24 במאי 1934.
41. ליטערארישע טריבונע, 1931 (23), עמ' 4.
42. ארכיון יו"א, ניו יורק, חטיבה מס' 376, תיק מס' 28.
43. ק. מאלאראוסקי, "די בוואליע פון ווידערשטאנד", ליטערארישע בלעטער, 46, 17 בנובמבר 1933, עמ' 730.
44. נ. פיקעלשטיין, "מכח דעם שונד-ראמאן", שם, 1, 48, 1 בדצמבר 1933, עמ' 49.
45. ק. מאלאראוסקי, "צוויי נייע שונד-פירמעס", דער פריינד, גיליון 189, 16 בנובמבר 1934.
46. דער שייגעץ, גיליונות 7 ו-8, 1924.
47. ליטערארישע בלעטער, 17, 29 באוגוסט 1924.
48. לפי אונדזער פאלקסצייטונג, גיליון 204, 29 באוגוסט 1924.
49. ראה למשל, נייע פאלקסצייטונג, גיליון 190, 18 באוגוסט 1930.
50. וואבנשריפט פאר ליטעראטור, קונסט און קולטור, 27, 30 ביוני 1932.
51. שם, 37, 30 בספטמבר 1932.
52. ג. מייזל, "זו האלטן מיר מיט אונדזער טאג-פרעסע אין פוילן?", ליטערארישע בלעטער, 22, 29 במאי 1931, עמ' 415-416.
53. א. זאנענפריד, "די יידישע טאכטער אין קאמף מיט דער שונד-פרעסע", דאס יידישע טאגבלאט, גיליון 15, 17 באוקטובר 1930.
54. שם, גיליון 70, 21 בדצמבר 1930.
55. שם, גיליון 81, 30 בדצמבר 1931.
56. שם, גיליון 271, 18 באוגוסט 1931.
57. שם, גיליון 278, 26 באוגוסט 1931.
58. שם, שם.
59. ראה מאמענט, גיליון 30, מיום 4 בפברואר 1938; נייע פאלקסצייטונג, גיליון 17, 17 בינואר 1938.
60. פאצ'קובסקי 1, עמ' 262-267.
61. ראה, פאצ'קובסקי שם; פוקס, עמ' W. Władyka, Krew na Pierwszej Stronie, Warszawa 1982 pp. 24-26 וכן ראיין שפורסם עס העתונאי היהודי-פולני בערנארד זינגער תחת הכותרת "דער צושטאנד פון דער פרעסע אין פוילן", ליטערארישע בלעטער, 51, 16 בדצמבר 1932, עמ' 814-812.
- Warszawskich w Latach 1931-1938", Rocznik Historii Czasopismnictwa Polskiego, 15 (1976), pp. 75-95 (להלן: פאצ'קובסקי 2). לגבי העתון הגרונן ראה גם פאצ'קובסקי 1, עמ' 208-211.
5. על שני עתונים אלה נכתב בהרחבה ב"פון נאענטן עבר, באנד צוויי: יידישע פרעסע אין ווארשע, ניריארק 1956; ח. פיקעלשטיין, היינט: א צייטונג ביי יידן, תרס"ח-תרצ"ט, תל אביב תשל"ח (להלן — פיקעלשטיין); די יידישע פרעסע וואס איז געווען, תל אביב תשל"ה, (על פי המפתח).
6. נייע פאלקסצייטונג, גיליון 198, 29 באוגוסט 1929.
7. מעתון זה עלה בידי לראות רק גיליונות בודדים בספרית יו"א בניו-יורק. שם נרשם בקטלוג כי הוא הופיע בין התאריכים 29 בנובמבר 1930 — 14 בנובמבר 1931. לעומת זאת נרשם אצל שיינטוך, כי העתון הופיע בין התאריכים 10 בינואר 1931 — 16 באפריל 1932.
8. ראה על כך למשל אצל פוקס, עמ' 195 וכן להלן בדיון על הרומאנים הסנסציוניים.
9. על שני עתונים אלה ראה להלן.
10. פאצ'קובסקי 1, עמ' 196.
11. "אלץ צוליב פרויען" (הכל בגלל נשים), היינט, 1933.
12. פיקעלשטיין, עמ' 298-299.
13. שם, שם.
14. שם, עמ' 326.
15. פון נאענטן עבר, עמ' 145.
16. גיליון 25, 29 בינואר 1928.
17. גיליון 138, 15 ביוני 1928.
18. גיליונות מס' 200-201, מימים 27-28 באוגוסט 1929.
19. הערה 10 לעיל. בעתון הסנסציוני הפולני Ostatnie Wiadomosci הוציא שמואל יעקב יאצקאן ב"1929 נמצא גם כן מדור כזה, באוחו שם בדיוק (W cztery Oczy). על פי האמור ב"די יידישע פרעסע וואס איז געווען, תל אביב תשל"ה, עמ' 197 — הועתק הדגם של המכתבים למערכת מן הדגם האמריקני שהיה ב"פארווערטס".
20. פאצ'קובסקי 1, עמ' 194.
21. גיליון 3, 12 באוגוסט 1929.
22. גיליון 26, 15 באוקטובר 1929.
23. הסדרות הופיעו בזו אחר זו בין התאריכים 18 באוגוסט ל-15 בדצמבר 1929.
24. די יידישע פרעסע וואס איז געווען, תל אביב תשל"ה, עמ' 68-69.
25. לא עלה בידי להגיע לאף אחד מגיליונותיו של העתון וכל המידע לגבי לקוח מתוך הפרסומים שהופיעו ב"אונדזער עקספרעס" בעת הופעתו.
26. אונדזער עקספרעס, 228, 2 בספטמבר 1930.
27. גם לעתון זה לא עלה בידי להגיע, וכל המידע עליו הינו מתוך מודעות ב"אונדזער עקספרעס".
28. על העתונות היהודית כפולנית ראה בספרו של פוקס, עמ' 258-293; M.C. Steinlauf, "The Polish Jewish Daily Press", Polin, 2 (1987), pp. 219-245; Ch. Shmeruk, "Hebrew-Yiddish-Polish: a Trilingual Jewish Culture", The Jews of Poland Between Two World Wars, Hanover and London 1987, pp. 285-377; וכן פ. גליקסון, רשימת העתונות היהודית היומית והתקופתית שפורסמה בשפה הפולנית בשנים 1823-1982 (טייטה ראשונה), ירושלים תשמ"ג.
29. 4, 19 Nasz Głos Wieczorny, 19 באפריל 1929.
30. שם, גיליון 26, 140 בספטמבר 1929.
31. לא עלה בידי לראות את העתון וכל הפרטים כאן מקורם במודעה ב"מאמענט" מיום 10 בדצמבר 1937.